

МЕДИЧНА СЕКЦІЯ ВУАН У 1920-І РР.: НАУКОВИЙ ВНЕСОК ПРОФЕСОРА В. В. УДОВЕНКА В РОЗВИТОК ПРОФІЛАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ

У статті розкривається багатогранна діяльність професора В. В. Удовенка в галузі соціальної медицини в 1920-і рр.

Ключові слова: профілактична медицина, гігієна, медичне товариство, медична секція, Спілка визволення України, кафедра, медична наука.

У сучасних умовах реформування національної системи охорони здоров'я та вдосконалення профілактичних технологій з урахуванням хвороб ХХІ ст. особливо актуальним є повернення (під кутом зору нинішнього рівня розвитку медичної науки) до набутого досвіду минулих років в галузі соціальної медицини. В умовах гуманізації світу соціальна медицина відіграє дедалі більшу світоглядну роль у суспільстві, адже від того, якими будуть для наступних поколінь біологічна спадщина, регенеративні можливості людини, залежить майбутнє держави і нації загалом.

Деякі сучасні проблеми соціальної медицини та шляхи їх розв'язання цікавили вітчизняних учених уже в 1920-і рр. в політичних, соціально-економічних та антропологічних вимірах того часу. Серед них був професор В. В. Удовенко – відомий учений-гігієніст, організатор медичної освіти в радянській Україні.

Багатогранна наукова діяльність професора В. В. Удовенка привертала увагу дослідників упродовж не одного десятиліття. Результати наукового пошуку вченого розглядалися в працях Я. Ганіткевича [1], І. Масоренка [5], Н. Коцур [6] та ін. водночас на тлі актуальних проблем сьогодення в галузі охорони здоров'я наукова школа В. В. Удовенка потребує подальшого поглибленого вивчення та наукового переосмислення.

У запропонованій розвідці робиться спроба підсумувати найважливіші здобутки В. В. Удовенка в галузі гігієни життєдіяльності людини за свій 48-річний, перерваний ДПУ, життєвий шлях.

Активна наукова і організаційна робота В. В. Удовенка розпочинається у період української національної революції, коли багато зусиль докладав становленню української державності. У цей час зближується із лікарем Борисом Матюшенком, стає завідувачем санітарно-статистичного відділу медично-санітарної управи Генерального секретаріату внутрішніх справ [2, с. 6-7].

У період Гетьманату та Директорії Володимир Удовенко працював помічником директора (віце-директором) санітарного департаменту в Міністерстві народного здоров'я та опікування. Після повалення УНР у 1919 р. його, як фахівця, призначають завідувачем санітарно-епідеміологічного відділу Народного комісаріату охорони здоров'я. З осені 1919 р. до весни 1920 р. перебував у брата в Одесі, працював в обласній комісії по боротьбі з епідеміями та в губернському здороввідділі.

У 1920 р. на запрошення Київського губздороввідділу Володимир Удовенко працює завідувачем санітарного відділу. Одночасно працює в медичній частині Українського Червоного Хреста. Характер роботи в умовах «військового комунізму» не зовсім задовольняє молодого лікаря та патріота, а тому він вирішує присвятити себе науково-педагогічній діяльності, яка на той час не зазнавала жорсткого політичного контролю. Володимира Удовенка зараховують на посаду асистента кафедри гігієни української лектури Київського медичного інституту, яку очолював у той час відомий учений-гігієніст, епідеміолог, професор О. В. Корчак-Чепурківський. У цей період він активно проводить дослідницьку роботу, спеціалізуючись на проблемах гігієни житла та водопостачання [2, с. 86].

У 1921 році в Києві було організовано курси для підготовки санітарних лікарів. Враховуючи досвід організаційної і практичної роботи санітарного лікаря, В. В. Удовенка запрошують на

викладацьку роботу. Незабаром педагогічний колектив обирає В. В. Удовенка головою Ради курсів санітарних лікарів.

Водночас В. В. Удовенко викладає гігієну в кооперативному та вечірньому технікумах, політехнічних курсах та архітектурному факультеті художнього Інституту. В 1921 р. В. В. Удовенка обрано доцентом і призначено завідувачем кафедри гігієни на санітарно-технічному відділі КПІ [4, арк 1-3, 10].

Водночас із практичною роботою на посаді завідувача центральної санітарної лабораторії губздороввідділу, завідувача санітарної лабораторії Південно-західної залізниці, Володимир Удовенко здійснює плідну наукову роботу. У 1923 р. його обирають професором кафедри гігієни Київського медичного інституту. В тому ж році О. Корчак-Чепурківський домігся відкриття гігієнічної кафедри і передав свою кафедру загальної гігієни професору В. В. Удовенку, а сам перейшов на новостворену кафедру народного здоров'я ВУАН. Професор Володимир Удовенко організовує також кафедру гігієни в Київському художньому інституті, бере активну участь у роботі Медичної секції ВУАН, його обирають членом президії Медичної секції.

Аналізуючи наукову роботу та педагогічну діяльність В. В. Удовенка на посаді завідувача кафедри загальної гігієни, професор М. П. Нещадименко зазначає: «...приват-доцент Удовенко В. В. має повне ознайомлення з гігієною та володіє добре її методикою щодо лабораторної роботи, так і інших методів в цій галузі, а також взагалі в курсі справ санітарії, педагогічний стаж у нього досить великий» [3, арк. 1-3].

У 1928 р. В. В. Удовенко стає дійсним членом науково-дослідної кафедри теоретичної медицини ВУАН, керує науковими роботами в Інституті гігієни праці. Під керівництвом професора Володимира Удовенка розвиваються наукові дослідження в галузі гігієни води і водопостачання, розробляються гігієнічні способи очищення та знезараження води, вивчаються проблеми гігієни житла, переважно сільського. Результатом наукової роботи кафедри стає видання в Державному видавництві України в Харкові книги Володимира Удовенка «Житло та здоров'я» (серія медичної науково-популярної бібліотеки).

Професор В. В. Удовенко виступає на українських та всесоюзних гігієнічних конференціях і з'їздах, публікує в українських медичних виданнях результати своїх робіт. На II Всесоюзному з'їзді бактеріологів, епідеміологів і санітарних лікарів він виступив із доповіддю про гігієнічні дослідження та оцінку будівельних матеріалів і конструкцій, властивих для українського селянського житла.

У 1925 р. професор В. В. Удовенко взяв участь у виданні українсько-російського журналу Київського єдиного наукового медичного товариства «Київське медичне життя». Разом із професорами О. Черняхівським, П. Кучеренком, М. Левитським, О. Тижненком, М. Стражеском та ін. стає засновником і членом редколегії журналу Київського медичного інституту, зокрема відділу гігієни. Журнал видається українською мовою (на той час у Харкові вже виходив російськомовний журнал «Врачебное дело»), йому дають багатозначну назву «Українські медичні вісті», що могло свідчити про бажання засновників продовжувати традиції першого медичного українського часопису, який під цією назвою видавався в Києві 1918 р., у період Української національної революції.

На сторінках першого випуску «Українських медичних вістей» В. В. Удовенко публікує велику статтю «Завдання профілактичних дисциплін в системі вищої медичної освіти та стан гігієнічних кафедр за матеріалами Всесоюзних нарад цих кафедр» (1925). Наступного року він виступає в цьому ж журналі зі статтями «Загально-санітарні питання на X Всесоюзному з'їзді бактеріологів, епідеміологів і санлікарів (Одеса, 1926)», «Г. В. Хлопін як учений», дає рецензію на книгу Є. Марзєєва «Жилища и санитарный быт сельського населения Украины» (Харьков, 1927).

Як досвідчений науковець і фахівець, професор В. В. Удовенко часто виступав з рецензіями на різні наукові праці. Так, зокрема, в рецензії на книгу інженера П. Терпило «Наука про вітаміни та розумне харчування» (Київ, 1928) він указує на низку неточностей і помилкових тверджень, які допустив автор – неспеціаліст у галузі харчування. В рецензії на працю доктора М. Кудрицького «Здорове і хворе людське тіло» (Київ, 1927) В. Удовенко підкреслює значення книги як підручника

для учнів старших груп шкіл соціального виховання, наголошує на доданих до викладу практичних вправах та гігієнічних порадах. Він також пише рецензію на підручник Зільбера і Баштана «Санітарно-гігієнічне дослідження повітря та житлового помешкання», реферує праці про стан охорони здоров'я в Києві тощо.

За неповний 1929 рік, який йому довелося ще працювати, професор В. В. Удовенко публікує статтю «Санітарні питання па II (XIV) Всесоюзному водопровідному та санітарно-технічному з'їзді (Харків, 1927)», рецензії на книгу Г. В. Хлопіна «Методы санитарных исследований» (Ленінград, 1928) та на перший випуск нового московського журналу «Гигиена и эпидемиология» (1929, № 1). Цього ж року він входить до складу ради Медичної секції ВУАН. На Краєвій санітарній нараді його обирають головою комісії для реалізації програми санітарного обстеження містечок України.

Слід відзначити, що професор В. В. Удовенко багато уваги приділяв також і методичній роботі, очолював інститутську предметну комісію з гігієни. У збірнику «Досвід методологічної роботи Київського медичного інституту за 1923-1925 роки» виходить його стаття про методологічну роботу гігієнічної предметної комісії.

З введенням у 1926 р. єдиного для всіх медичних вузів України п'ятилітнього терміну навчання, підвищилась питома вага санітарно-профілактичних дисциплін, змінилась методика проведення навчального процесу, збільшилась кількість практичних занять. З ініціативи фахівців КМІ вперше в навчальні плани введено виробничу практику, яка мала ґрунтовний гігієнічний компонент.

Методологічний досвід викладання профілактичних дисциплін доповідався завідувачем кафедри гігієни КМІ проф. В. В. Удовенком на Всесоюзних нарадах гігієнічних кафедр в Москві та Ленінграді в 1924-1927 роках.

У 1929 р. ДПУ заарештовує професора В. В. Удовенка за сфабрикованою справою СБУ. За кілька тижнів допитів слідчі досягають потрібних їм свідчень. Його, як і інших лікарів-вчених, звинуватили у сфабрикованому «медичному терорі». Прокурор Ахматов на суді в Харківському оперному театрі говорив: «Було дуже важко питати професорів, культурних діячів, відомих медиків, чи вважають вони за можливе застосовувати до політичних супротивників «медичний терор»... Цинічно казали вони про використання медичної науки на знищення творців пролетарської революції. Вони любили поговорити про «незрозумілість» поведінки лікарів після замаху Каплан на Леніна... Лікарі – члени «СБУ» – не розуміли, як можна лікувати хворих комуністів, коли вони «згубили неньку-Україну» [7, с. 46].

Професора В. В. Удовенка засудили на 8 років ув'язнення та на 3 роки позбавлення громадянських прав.

Після вироку суду, професора В. В. Удовенка відправляють у північні концтабори ГУЛАГу, в горезвісний СЛОН – Соловецький табір особливого призначення. За спогадами Семена Підгайного, В. Удовенко, разом із іншими вченими, засудженими по справі СБУ, перебував в одному з таємних ізоляторів – «Савватієвському», до якого доступ було суворо заборонений.

Лише в 1989 р. було встановлено обставини масового знищення ув'язнених ГУЛАГу. На честь 20-ої річниці жовтневого перевороту Єжов видав наказ про масові розстріли ув'язнених за «контрреволюційну діяльність». Соловецькій в'язниці він виділив ліміт для розстрілів – 1200 осіб!

У довідці на Володимира Удовенка, яку в жовтні 1937 р. видали начальник Соловецької в'язниці ГУГБ старший майор держбезпеки Апетер та помічник начальника в'язниці капітан держбезпеки Раєвський, після повторення звинувачення з 1930 р., сказано: «Враждебно настроєний проти мероприятий партії и сов. правительства, вращается среди осужденных троцкистов, с которыми разделяет к-р взгляды». Цього було достатньо, щоб розстріляти відомого вченого, навіть після закінчення терміну перебування в таборі.

У незалежній Україні справу професора В. В. Удовенка було переглянуто. У висновку реабілітаційного відділу СБУ зазначено, що Володимир Удовенко був репресований на основі оперативних матеріалів. Попереднє слідство по справі не проводилося, обвинувачення В. В. Удовенку не пред'являли і його не допитували. Доказів здійснення В. В. Удовенком контрреволюційних та інших злочинних дій у справі немає. Рішенням Генеральної прокуратури

України 22 березня 1996 р. В. В. Удовенко реабілітований.

Такою була трагічна доля українського вченого-гігієніста, одного із організаторів медичної науки. Володимир Удовенко загинув у розквіті творчих сил, арештований на 48-му році життя, лише 6 років попрацювавши завідувачем кафедри.

Отже, учений-гігієніст В. В. Удовенко був одним із організаторів наукової школи в галузі гігієни води і водопостачання та гігієни житла. Організаційна робота вченого була спрямована на створення українського медичного факультету, кафедр гігієни Київського медичного інституту. Водночас В. В. Удовенко став засновником українського медичного часопису «Українські медичні вісті», підготував низку наукових праць, які не втратили актуальності й досі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Я. Ганіткевич. – Львів, 2004. – С. 6-7, 58-59, 128.
2. Ганіткевич Я. В. Перші українські науково-медичні школи // Народне здоров'я / Я. В. Ганіткевич. – Львів, 2000. – № 3-4, 6-7.
3. ДАК, Ф. Р.-871, Оп. 2, Од. зб. 0391, Арк. 1-3.
4. Державний архів м. Києва, Ф. Р. 352, Оп. 5, Од. зб. 1617, Арк. 009-010, 1-3, 10.
5. Макаренко И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841-1991) / И. М. Макаренко, И. М. Полякова. – К.: Здоровья, 1991. – 160 с.
6. Н. І. Коцур Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-і рр. ХХ століття) / Н. І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 604-624.
7. Про подальшу долю тих, кого судили в Харкові на «Показовому процесі» // «Опера СВУ – музика ГПУ» – Спогади свідків. – Каменск-Шахтинский: Станица, 1992. – С. 46.

Витковский С. Медицинская секция ВУАН в 1920-е гг.: научный вклад профессора В. В. Удовенко в развитие профилактической медицины.

В статье раскрывается многогранная деятельность профессора В. В. Удовенко в области социальной медицины в 1920-е гг.

Ключевые слова: профилактическая медицина, гигиена, медицинское общество, медицинская секция, Союз освобождения Украины, кафедра, медицинская наука.

Witkowski S. Medical section UAS in 1920: research contribution professor V. Udoenko in the development of preventive medicine.

The article reveals the multifaceted activities of Professor V.V. Udoenko in social medicine in 1920.

Key words: preventive medicine, hygiene, Medical Society, Medical Section, the Union of Liberation of Ukraine, department, medical science.

Одержано 3.10.2012